

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ЎҚУВ ТРЕНИНГЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Мирқосимова Марғуба,

Ўзбекистон халқаро ислом академияси профессори, п.ф.д.

АННОТАЦИЯ. Мақолада таълим ва тарбия жараёнида ўқув тренинглари ташкил этиш механизми, методик талаблари билан мазмуни ёритилган. Ўқув тренингларининг ўзига хослиги, таълим самарадорлигини таъминлашдаги аҳамияти намуна тарзида келтирилган машғулот ишланмалари мисолида асосланган.

Таянч сўзлар: ўқув тренинглари, таълим ва тарбия жараёни, метод, дебатлар, конференция дарс, методик талаблар, таълим ва тарбия самарадорлиги, бахс-мунозара, мустақил фикр, ўз-ўзини баҳолаш, танқидий муносабат.

MECHANISMS OF ORGANIZING OF EDUCATIONAL TRAINING IN THE PROCESS OF EDUCATION AND UPBRINGING

Mirkosimova Marguba,

DSc in pedagogy, Professor of International Islamic academy of Uzbekistan

In the article, the mechanism of organization of educational training in the process of education and upbringing, methodological requirements and its content are discussed. The uniqueness of educational training, its importance in ensuring educational efficiency is based on the example of training developments presented in the form of a sample.

Key words: educational training, educational and educational process, method, debates, conference lesson, methodical requirements, educational and educational efficiency, debate, independent opinion, self-evaluation, critical attitude.

МЕХАНИЗМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТРЕНИНГОВ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Мирқасимова Марғуба,

профессор Международной исламской академии Узбекистана, доктор педагогических наук

Аннотация. В статье раскрывается содержание механизма, методические требования к организации образовательных тренингов в процессе образования и воспитания. Специфика образовательных тренингов, их важность в обеспечении эффективности образования и основана на примере учебных разработок, представленных в виде образца.

Ключевые слова: образовательные тренинги, учебно-воспитательный процесс, метод, дебаты, урок-конференция, методические требования, эффективность образования и воспитания, дискуссия, самостоятельное мышление, самооценка, критическое отношение.

Тренинг – бу мақсадга йўналтирилган кўникма ва малакаларни ривожлантиришга қаратилган қисқа муддатли ўқитиш шакли. Таълим соҳасидаги тренингнинг ўзига хосликлари қуйидагиларда ёрқин намоён бўлади:

1. Мақсадга йўналганлик. Тренингнинг асосий мақсади – қисқа муддатда ўқувчиларга беш ўқувчидан иборат гуруҳни муайян мавзу теварагида фикрлашга жалб қилиш.

2. Тренинг ўтказиш вақтининг чегараланганлиги. Тренингнинг ўтказилиши учун

аниқ муддат белгиланиб олинishi ва шу муддатда кутиладиган натижаларга эришиш зарурлиги.

3. Иштирокчилар сонининг чекланганлиги. Тренинг ўтказиш учун энг қулайи 25 ўқувчидан ошмаган гуруҳни шакллантириш.

4. Шакллантирилиши лозим бўлган кўникмалар тавсифи.

Тренингни муваффақиятли ўтказиш учун қуйидаги шарт-шароитларга амал қилиш лозим:

1) тренингнинг мақсади ва вазифалари ҳақида аниқ тасаввурларни ривожлантириш;

2) қисқа муддат ичида ўқувчиларни тренингда иштирок этишга ўргатиш;

3) тренингнинг ўқувчиларнинг иқзиқишлари, эҳтиёжлари билан мувофиқлигини таъминлаш;

4) тренингни муваффақиятли амалга ошириш учун интерфаол методлардан фойдаланиш.

“Мен қандай одамман?” тренинги.

Бошловчи: киши кўпинча, бошқаларга савол беришни яхши кўради. Бу саволлар турли хил нарсалар ҳақида бўлиши мумкин, бироқ кишининг айнан ўзи ҳақида эмас. Биз Сиз билан эса бугунги машғулотда “Мен қандай одамман?” деган саволга жавоб берамиз.

Бир ёзилмаган варақ олинг ва қуйидаги саволларга жавоб беринг:

1. Менинг асосий ютуқ ва камчиликларим нимадан иборат?

2. Оилам – ота-онам, ака-укаларим ва опа-сингилларим, яқинларим менга қандай таъсир кўрсатишади?

Жавобларингиз имкон қадар очикчасига берилиши керак, зеро уларни Сиздан бошқа ҳеч ким кўрмайди. Рухсатингиз билан мен уларни кўриб чиқаман. Мана шу тарзда ўндан ортиқ жавоб тўпланади. Бу жавоблар ўзингизни яхшироқ билиб олишга Сизга ёрдам беради.

Аввалги машғулотда аниқладикки, ўзини жамиятда тўғри тутишга ўрганиш учун нафақат одоб қоидаларини ўзлаштириш, балки ўзида характернинг маълум қирраларини ривожлантиришга интилиш керак. Ўз устида ишлаш, одатлари ва характери ҳақида ўйлаб кўриш керак. Ҳар биримизга чиндан-да, тарбияли ва маданиятли киши бўлишга тўсқинлик қилиши мумкин бўлган характер қирраларини аниқлашга уриниб кўрамыз.

Ўзингизни қуйидаги вазиятларда синаб кўра оласизми?:

Кўчада учраб қолган кекса одамга майин табассум билан харидини олиб боришга ёрдам берасиз, салдан кейин эса нотаниш икки аёлни туртиб ўтиб, навбатсиз билет олишга уринасиз?

Агар бундай қилсангиз, сира шубҳаланманг: сизда кўр-кўроналик (хўжақўрсинга иш қилиш) бор, Сиз ўзингиз учун фойдали бўлган вазиятларда ўзингизни маданиятли қилиб кўрсатасиз, холос.

Аслида, чинакам мулойимлик байрамона либос эмас, кундалик кийим-бош, у хафтанинг ҳар кунида ораста ва чиройли бўлиши керак.

Хулқ-атвор маданияти – маданиятли киши ролини ўйнашни истаган ҳаваскор актёр учун сценарий эмас. У ҳаётни охири йўқ маскарад (фақат кийимларингни алмаштириб улгурсанг бўлгани) деб тушунадиганлар учун ҳам тўғри келмайди. Кишилар кўз ўнгидан улар олийжаноб ва тарбияли бўлиб кўринишга уринади, уларни ҳеч ким кўрмайдиган ва тўхтатмайдиган жойларда эса қуондай шошилади, бақиради, эшикни қарсиллатиб ёпади ва шу қабилар.

Бу ерда қандай характер қирралари намоён бўлади?

Уйга қайтгач, кийимларни алмаштирмасдан, музлаткичдан ёки столдан биринчи дуч келган егуликни оласиз, косага сузмасдан, қозоннинг ўзидан ейишни бошлайсиз.

Тўйгач, оғзингизни энгингизга артасиз ва мамнун бўлиб стулда ё диванга ёнбошлайсиз. Нима деб ўйлайсиз, меҳмонда ўзингизни қандай ҳис қиласиз ва тутасиз?

Эҳтимол, бундай:

Пичоқ ва санчкилар кўлингизда “сакраб”, полга тушади; кўлларингиз оғизни энгга артиш учун автоматик тарзда букилади.

Бирок... агар ҳар куни уйда тартиб билан, пичоқ ва санчкидан тўғри фойдаланилса, бу ҳамма вақт кулай ва осон бўларди.

Хулоса: яхши хулқ доимий машқни талаб қилади. Тўхташ, танаффус қилиш мумкин эмас. Ўзингизни уйда ва кўчада турлича тутадиган бўлсангиз, ҳеч қачон яхши хулқ эгаси бўлолмайсиз.

Шубҳасиз ўқув фаолиятининг анъанавий турлари (манбаи сифатида ўқитувчи ёки китоб акс этадиган ахборотни ўзлаштириш ва қайта тиклаш) ва улар билан боғлиқ тарбия методлари ўқувчиларнинг маънавий маданиятини ривожлантириш тизимидан четда қолиши мумкин эмас, бироқ улар кенг ҳажмда амалий кўникмаларни эгаллаш, стратегик режалаштиришдан фойдаланиш, муаммони қўйиш ва ҳал этишга имкон бермайди.

Бу борада ўқувчиларнинг ўзлари орасида, ўқитувчилар ва ижтимоий-табиий атроф-муҳит билан ўзаро биргаликдаги ҳаракат ётадиган интерфаол ўқитиш методлари кўпроқ истиқболни акс эттиради. Қуйида интерфаол таълимга асосланган тарбиявий тренинг намунасини келтириб ўтамыз:

“Меҳр-муруватлилик” .

Тренинг мақсади: ўқувчиларда меҳр-муруватлилик ҳақидаги маънавий билимларни ривожлантириш, бу борадаги кўникмаларини ривожлантириш.

Кутиладиган натижалар:

1) тарбияланувчилар “меҳр”, “муруват”, “қўли очиклик”, “сахийлик”, “олийжаноблик” тушунчаларининг таърифи орқали мазмун-моҳиятини билиб оладилар;

2) меҳр-муруват ва саховат, меҳр-муруват ва толерантлик орасидаги ўзароалоқадорликни тушуниб оладилар; мавжуд кўникма ва малакалари ривожлантирилади;

3) гуруҳларда ишлаш кўникмасига эга бўладилар.

Тренингда қуйидаги тушунчалар мустаҳкамланади :

- фуқаролик жамияти;
- меҳр-муруватлилик;
- саховат;
- толерантлик;
- компромисс.

I. Мотивацион дақиқа. Ўқувчиларга фуқаролик жамияти мавзусини эслаш таклиф этилади. Доскада мазкур атама ёзиб қўйилади. Кейин қуйидаги савол берилади: “Сизда мазкур сўз қандай фикр, ҳис-туйғуни ҳосил қиляпти?”. Доскада тахминан қуйидаги ёзув пайдо бўлади:

Фуқаролик жамияти:

- 1) эркинлик;
- 2) тенглик;
- 3) ижтимоий фикр;
- 4) ижтимоий ҳимоя;
- 5) шахсий ҳуқуқ ва эркинлик ва бошқалар.

Ўқувчилар эътиборига мазкур масала ниҳоятда мунозарали, мураккаб кўринишда намоён бўлиши ҳақидаги фикр ҳавола этилиб, нега шундай эканлиги

ҳақидаги савол билан мурожаат этилади. Ўқувчиларнинг индивидуал жавоблари эшитилади, кейин хулоса чиқарилади: “Биз фуқаролик жамиятини қандай идрок этишимиз ҳақидаги фикрларни эшитдик. Ҳақиқий фуқаролик жамияти эса қандайдир таянч, негизга асосланиши лозим. Айнан шундай таянч негиз сифатида меҳр-мурувватлилик акс этади”.

II. “Меҳр-мурувватлилик” тушунчаси устида ишлаш. Ўқитувчи биз ҳаммамиз у ёки бу даражада “меҳр-мурувватлилик” тушунчаси билан танишимиз, деб таъкидлаб ўтади. Сўнг ўқувчиларга меҳр-мурувватлилик тушунчаси моҳияти очиб берилган матнни тарқатади. Ўқувчилар матн билан танишиб бўлишгач, матн юзасидан муҳокама ўтказилади. Муҳокамадан сўнг “Меҳр-мурувватлилик нима?” деган саволга жавоб тақдим этилади: “Меҳр-мурувватлилик – бу бирор кишига қилинган ҳолисона инсоний ёрдам, яхшилик, саховат”. Ўз-ўзидан савол туғилади: “Меҳр-мурувватлилик фазилати қандай сифатларга асосланади?” Талабаларнинг фикрлари уларга тарқатилган қоғозчаларга ёзилади. Жавоблар тахминан қуйидаги кўринишга эга бўлиши мумкин:

- 1) яхшилик;
- 2) инсонийлик;
- 3) раҳмдиллик;
- 4) меҳр-оқибат;
- 5) кўнгли очиклик;
- 6) меҳрибонлик;
- 7) кечиримлик;
- 8) мардлик;
- 9) жўмардлик.

Ўқитувчининг саволи: “Кундалик турмуш тарзимизда биз ҳар доим ҳам меҳр-мурувватли бўлавермаймиз. Нима учун?”

1. Савол муҳокама қилинганидан сўнг, ўқувчиларга ўз фикрларини “Тарбия” энциклопедияси // Тарбия: (ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия). / Тузувчи М.Н.Аминов. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – Б.416-417.) да келтириб ўтилган маълумотлар билан таққослаш таклиф этилади. Дастлаб матн устида ишлаш “Инсерт” методи асосида индивидуал равишда амалга оширилади, яъни талабалар матн билан ишлаш жараёнида ўз қоғозларида қуйидаги белгиларни кўйиб боришлари сўралади:

- “+” – мен учун янги;
- “!” – бошқача ўйлайман;
- “v” – қўшилмайман;
- “?” – алоҳида изоҳни талаб этади.

Кейин гуруҳларда матн муҳокама этилади, натижада эса биринчидан, барча“?”лар ўз ечимини топишига эришилади, иккинчидан, “v” белгиси билан боғлиқликда барча учун қизиқарли умумий масалалар белгилаб олинади.

Дарснинг мазкур босқичи якунида “толерантлик” тушунчасининг мураккаблиги ва мазкур фазилатни ривожлантиришда юзага келувчи қийинчиликлар аниқлаштирилиши зарур.

III. “Меҳр-мурувватсиз ҳаётимиз қандай бўлади?!”. Биз юқоридан меҳр-мурувватлиликнинг асосий сифатларини аниқладик. Ўқувчиларга меҳр-мурувватлиликсиз атроф-борликни тасаввур қилиб кўриш сўралади. Бунинг учун гуруҳларга кундалик ҳаётимизда мурувватлилик тамойилига амал қилинмаган вазиятларни эслаш топшириғи берилади. Жумладан, биринчи гуруҳга оила билан боғлиқ вазият берилади; иккинчи гуруҳга мактаб ҳаётидан; учинчи гуруҳга диний масалаларга доир; тўртинчи гуруҳга миллат масаласи билан боғлиқ вазиятлар тақдим

этилади. Гурухларнинг фикрлари эшитиб бўлинганидан сўнг, “Венн” диаграммасини тўлдириш вазифа сифатида топширилади. Ўқувчилар “Меҳр-мурувватлилик” фазилати билан «Меҳрсизлик» оқибатида юз бериши мумкин бўлган маънавий иллатларни қиёслаб, оқибатини изоҳлаб берадилар. Ўқитувчи ўқувчилар фикрларини тўлдириб, умумлаштирган ҳолда тренингни якунлайди.

“Дебат” тушунчаси французча “debattere” сўзидан олинган бўлиб, “debats” – баҳслашмоқ маъносини англатади. Дебат – қандайдир мажлис ёки йиғилишларда ўзаро фикр алмашиш жараёнини ифодалайди. Замонавий шароитда дебатлардан муайян мавзу, масала ёки муаммо юзасидан қарама-қарши фикр, нуқтаи назар ва фикр-мулоҳазаларни ифодалаш орқали баҳс ташкил этиш мақсадида фойдаланилмоқда. Олий таълимдаги семинар машғулотлари жараёнида қўлланиладиган дебатлар таълимий-тарбиявий мақсадларни амалга оширишда қўлланилади.

Дебатларни тайёрлаш ва ўтказиш қуйидаги босқичларга асосланади:

1. Талабаларнинг қизиқиш ва маънавий эҳтиёжларини аниқлашга хизмат қиладиган масала ёки мавзулар аниқланади.

2. Дебат учун танланган мавзунинг олдиндан талабаларга етказилиши.

3. Талабалар жамоаси икки гуруҳга бўлинадилар ва ҳар бир гуруҳ танланган мавзу бўйича бир-бирига зид бўлган ечимни баён этадилар.

4. Гуруҳлар ўзлари томонидан ифодаланган ечимларнинг тўғрилигини далиллар, ҳаётий мисоллар ёрдами исботлайдилар.

5. Гуруҳлар ўз позициялари (муаммо бўйича таклиф этган ечимлар)ни спикерлари ёрдамида ҳимоя қиладилар.

5. Гуруҳларнинг спикерлари ечимнинг тўғрилигини навбатма-навбат ҳимоя қиладилар.

Дебатларнинг қизиқарли мавзу ёки масалалар бўйича ўтказилиши муҳим аҳамиятга эга бўлиб, тарбиявий самарадорликни таъминлайди. Дебатларни қуйидаги мавзуларда ташкил этиш мақсадга мувофиқ:

1. Ахлоқий тубанлик нимадан бошланади?

2. Ҳаёт гўзал: мусиқа, севги, мароқли дам олиш, бироқ...

3. Ғайриинсоний иллатлар: намоён бўлиши ва кўринишлари.

4. Майл-истак ва ҳис-туйғулар: уларни меъёрида тутиш ва устунлигига йўл қўймасликка эришиш мумкинми?

5. Моддий ва маънавий заифлик: улар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик нимада?

6. Моддий ёки маънавий зарар: қай бири жамият учун хавфли?

7. Худбинлик ва лоқайдлик – маънавий иллат.

8. Анъаналарнинг қадрсизланиши: оқибатлари ва хавфи.

9. Интернет ва маънавий таҳдид.

10. Эзгулик ва ҳақиқатга садоқатли бўлмаган, уларга ишонмаган одам кўрқинчлидир.

Таҳлил этиш гносеология, психологияда билиш ва амалий фаолиятга доир барча ҳаракатларни ўз ичига олади. Педагогикада эса тадқиқ қилинаётган нарсасизларнинг алоҳида таркибий қисмларга ажратиш қонуният ва усулларини ўзида акс эттирувчи билиш жараёни сифатида ифода этилади. Ўз-ўзини таҳлил этиш фалсафа ва психологияда ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини баҳолашнинг таркибий қисми сифатида акс эттирилса ҳам мустақил категория сифатида ишлатилмайди. Бироқ ўз-ўзини англашнинг шаклланиши ва ривожланиши ўз-ўзини таҳлил этиш асосида амалга ошишини эса тутиш зарур. Чунки айнан ўқувчиларда ўз-ўзини таҳлил этиш кўникмаларини ривожлантиришнинг аҳамияти уларнинг ўзи ҳақидаги тасаввурлари, қизиқишлари, мотив, эҳтиёжлари тизими

сифатида тушуниладиган шахсий ва касбий “Мен-концепцияси”нинг ривожланишига ундовчи ички омилларнинг энг асосийларидан биридир.

Ўз-ўзини таҳлил этиш усуллари қуйидагиларга эътибор қаратишни талаб этади:

1) ижтимоийликка йўналтирилган ўзаро ҳаракат вазиятларидан шахсий хулқ-атвор, ўқувчи шахси, унинг ўзига хосликлари, қадриятлари тизими кабиларни объект сифатида кўриб чиқиш;

2) ўз хулқ-атвори, шахсий фазилатларини таҳлил этиш мезонлари тизимини аниқлаш;

3) номаълумдан маълумни ажратиб олиш;

4) қарама-қаршиликларни аниқлаш.

Ўз-ўзини таҳлил этиш ўз-ўзини англашдан аввал келиб, айнан унинг асосида шахснинг маънавий тасаввурлари умумлашган кўринишга ўтади. Ўз-ўзини англаш натижасида шахсда ўзининг кимлигини англаш, ўзининг жамиятдаги ўрнини тушуниб этиш, бошқаларнинг кўз ўнгида ким сифатида гавдаланишини ҳис этиш кабилар шаклланади. Ўз-ўзини англаш ўз-ўзига муносабат сифатида шаклланувчи ҳиссий ва мантикий жиҳатларни ўзида акс эттиради. Натижада ўз-ўзини таҳлил этиш ва ўз-ўзини англаш тарбияланувчида ўзи ва бошқаларнинг у ҳақидаги тасаввури сифатидаги “Мен қиёфаси” шаклланишини таъминлайди.